
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 338.439

Б. Й. ПАСХАВЕР,
професор, доктор економічних наук, академік НААН України,
головний науковий співробітник
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НААН України”

АГРАРНИЙ СЕГМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА *

Запропоновано методи вартісної оцінки аграрного ресурсного потенціалу (трудових, природних, матеріальних складових національного багатства країни) і проведено розрахунки його розмірів, структури, динаміки, ефективності використання.

Ключові слова: національне багатство, ціна землі, виробничі фонди, людський капітал, аграрний ресурсний потенціал.

Some methods of value assessment of the agrarian resource potential (labor, natural, and material components of the national wealth) are proposed, and the calculations of its size, structure, dynamics, and the efficiency of its use are made.

Keywords: national wealth, price of land, production funds, human capital, agrarian resource potential.

Слідом за оцінкою землі спробуємо визначити сучасну (в цінах сьогоднішнього дня) оцінку речових активів аграрного виробництва – його основних і оборотних фондів. У таблиці 5 наведено дані офіційної статистики про розміри, структуру і динаміку фондозабезпеченості національної економіки. Разюча суперечливість говорить про кричущу недостовірність цих даних. Різке скорочення статистичної звітності (зокрема, статистичного обліку виробничих потужностей) призвело до втрати статистичного контролю над фондовою наявністю.

З 1990 по 2010 р. статистика фіксує збільшення на 57% фізичного обсягу основних засобів у національній економіці при скороченні ВВП на 34%. Постає запитання: що було джерелом такого значного накопичення основного капіталу і чому фондове зростання не забезпечило позитивних темпів зростання економіки? Особливо впадає в очі дисонанс названих показників у будівництві, де за 20 років фізичний обсяг основних засобів збільшився у 2,35 раза при скороченні ВВП майже у 14 разів. Зрозуміло, що наведені індекси фізичного обсягу основних засобів розраховано із значним завищенням через зниження дефляторів (індексів цін).

Недоврахування реального інфляційного зростання цін на основні засоби пояснює інший принциповий недолік сучасної фондової статистики – їх явно занижену порівняно з реальною відновлювальною (ринковою) вартістю балансову вартість. Чинна система бухгалтерського обліку наділяє суб'єкти господарювання правом (але не обов'язком) щороку індексувати фондову наявність для досягнення її “справедливої” (ринкової) вартості. Ця можливість по-різному використовується галузями національної економіки, що призводить до фантастичних

* Дослідження проведено в межах відомчої тематики НААН України “Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки” (№ держреєстрації 0111U001318).

Закінчення. Початок див. у № 1, 2013 р.

Таблиця 5

Основні засоби в економіці України (на кінець року) *

Галузі	Балансова вартість основних засобів (у фактичних цінах)		Динамічні індекси 2010 р. у % до 1990 р.				
	1990 р. (млрд. крб.)	2010 р. (млрд. грн.)	балансова вартість основних засобів	фізичний обсяг основних засобів	ціни (дефлятор) основних засобів	фізичний обсяг продукції	фізичний обсяг валової доданої вартості
Усі галузі.....	474	6649	1403,0	157,3	891,9	83,6	65,8
У тому числі:							
сільське господарство.....	78	111	142,3	123,1	115,6	68,9	74,3
промисловість.....	154	1101	714,9	162,3	440,5	88,0	57,5
будівництво.....	12	63	525,0	235,4	223,0	13,1	7,3
транспорт і зв'язок.....	59	3816	6467,8	180,6	3581,3	40,3	43,6

* Статистичні щорічники за 1990 і 2011 рр.

відмінностей у динаміці галузевої фондозабезпеченості. Так, у 2010 р. підприємства транспорту і зв'язку за рахунок дооцінки збільшили первісну вартість основних засобів майже втричі, і на кінець року вона становила 57% вартості всіх основних фондів національної економіки.

При цьому не можна сказати, що відновлювальна вартість основних фондів транспортної галузі (3,8 трлн. грн.) є завищеною. Нині в Україні налічується близько 7 млн. легкових і понад 1 млн. вантажних автомобілів, і якщо врахувати, що первісна вартість середнього легкового автомобіля перевищує 100 тис. грн., а вантажного – 200 тис., то отримаємо оцінку тільки автомобільного рухомого складу, близьку до 1 трлн. грн. Недооціненими слід вважати основні фонди інших галузей.

Як типовий приклад такої недооцінки можна навести балансові дані про вартість жилих будівель. На кінець 2010 р. житловий фонд країни становив 1080 млн. м², офіційна первісна вартість яких, з урахуванням інфляційної індексації, дорівнювала 622 млрд. грн. (576 грн., або 72 дол., за 1 м²). Цілком очевидно, що реальна вартість житла є заниженою принаймні вдесятеро. Цей недолік властивий не тільки українській статистиці. Російські автори також зазначають дуже велике перевищення відновлювальної вартості основних фондів над їх балансовою вартістю. Розрахунки для Росії оцінюють цей розрив у торгівлі як 9-разовий, промисловості – 10-разовий, сільському господарстві – 11-разовий⁵.

Очевидна недостовірність офіційної статистичної інформації спонукає до проведення власних розрахунків для оцінки речової частини аграрного національного багатства. Насамперед, необхідно визначити, якою була справжня динаміка

⁵ Див.: Ханін Г.И., Фомін Д.А. Оценка воспроизводства основного капитала экономики России // Вопросы статистики. – 2006. – № 10. – С. 11.

Таблиця 6
Динаміка основних засобів сільського господарства України (у цінах базисного періоду) *

Основні засоби	Усього по сільському господарству				у тому числі:				господарства населення	
	1990 р.		2010 р.		1990 р.		2010 р.		2010 р.	2010 р.
	8,7	2,9	33,5	42,2	6,5	0,7	10,3	30,0	2,2	104,6
Худоба основного стада.....	3,5	1,5	42,2	70,4	2,2	0,6	30,0	37,7	0,8	61,8
Багаторічні насадження.....	14,1	9,9	70,4	14,1	5,3	37,7	57,3	4,6	—	
Технічні засоби.....	46,7	30,0	64,2	41,9	24,0	57,3	47,4	6,0	124,2	
Будівлі та споруди.....	73,0	44,3	60,7	64,7	30,6	47,4	8,3	13,6	164,9	
Усі основні засоби.....										

* Розраховано автором. Ціни на основні засоби в базисному періоді взято з річного звіту Держагропрому УРСР за 1990 р.

фондозабезпеченості сільського господарства. Аграрна статистика зберегла декілька натуральних показників, які дають уявлення про рух речових ресурсів агросфери. Облік поголів'я продуктивної та робочої худоби за віковими групами дозволяє виділити позицію “основне стадо”, вартість якої включається до складу основних засобів. До 2010 р. порівняно з 1990 р. в усіх категоріях господарств вдалося зберегти поголів'я корів на рівні 31,4%, свинюматок – 47,5%, вівцюматок – 24,4%, робочих коней – 56,1%. Не зменшилося лише поголів'я биків-плідників і козематок. При переведенні на умовні голови чисельність худоби основного стада скоротилася за розглядуваний період утричі (до 33,5%).

Статистика багаторічних насаджень показує, що за аналізоване 20-річчя в експлуатації збереглися площі плодкових культур на рівні 38,5%, ягідників – 67,7%, виноградників – 49,6%, хмільників – 13,5%. З урахуванням балансової вартості цих видів насаджень у базисному періоді площа багаторічних насаджень у плодоносному віці у 2010 р. становила 42,2% від рівня 1990 р.

Дані про наявність технічних засобів у сільському господарстві у період 1990–2010 рр. фіксують такий рівень скорочення: трактори – до 79,2%, зернозбиральні комбайни – до 50,5%, вантажні автомобілі – до 56,3%. Але за цей час істотно змінилася структура марочного складу, а тому рівень скорочення аграрного технічного парку якнайточніше відображає динаміка його енергетичних потужностей, розміри яких у 1990 р. дорівнювали 97,4 млн. кВт, а у 2010 р. – 68,6 млн. кВт (70,4%).

Найбільша частина основних засобів сільського господарства – фондова нерухомість (будівлі та споруди). Дані про введення в експлуатацію об'єктів сільськогосподарського призначення свідчать про різке (багаторазове) скорочення обсягів сільськогосподарського будівництва, що призводить до зменшення і старіння аграрної нерухомості. За нашими підрахунками, у 2010 р. її обсяги становили 64,2% від рівня 1990 р.

Тепер перейдемо до підсумкового розрахунку (табл. 6). Перерозподіл майна у процесі приватизації відчутно збільшив фондове надбання

сектору господарств населення та істотно зменшив фондову наявність у секторі сільськогосподарських підприємств. У цілому по сільському господарству наявність основних засобів у 2010 р. порівняно з 1990 р. становила 60,7%. Розрахунок здійснено за первісною вартістю. За аналізований період ступінь спрацювання аграрних основних засобів збільшився з 26,1 до 40,6%. Це означає, що в сільському господарстві України за період 1990–2010 рр. фізичний обсяг основних засобів за первісною вартістю зменшився майже на 40%, а за залишковою — більш як на половину.

За всієї приблизності розрахунку навіть цей сумний висновок можна визнати оптимістичним, оскільки є підстави вважати, що певну частину основних засобів втрачено, але не списано. Наприклад, щодо систем зрошення статистика реєструє скорочення площ на 16%, а забору води для зрошення — в 5 разів ⁶, тобто важко сказати, яка частина цих споруд зберігає свій робочий стан.

Наведений розрахунок — доказ того, що фізичний обсяг основних фондів сільського господарства не міг мати позитивних темпів зростання за аналізовані 20 років, адже ключові види аграрних виробничих потужностей показують від’ємну динаміку. Причина помилки — недо врахування інфляційного зростання цін на засоби сільськогосподарського виробництва. Судячи з офіційних даних, ціни на засоби сільськогосподарського виробництва у 1990–2010 рр. збільшилися всього на 15%, тобто інфляція у цій сфері була майже відсутньою. Виникає очевидна невідповідність між таким рівнем фондового дефлятора й офіційними ж даними про ціни на конкретні аграрні необоротні активи.

У 1990 р. балансова вартість 1 трактора з середньою потужністю 60 кВт становила 6,15 тис. крб. ⁷. У 2010 р. сільськогосподарські підприємства придбали 2031 трактор середньої потужності 91 кВт і середньої вартості 340,5 тис. грн., тобто ціна 1 машини зросла в 55 разів, а одиниці потужності — у 36. У 1990 р. балансова вартість вантажного автомобіля у власності сільськогосподарських підприємств дорівнювала 9,3 тис. крб., у 2010 р. купівля вантажного автомобіля коштувала сільськогосподарським підприємствам 218 тис. грн., тобто ціна зросла у 23 рази ⁸. За розглядуваний період індекс цін на будівельні роботи для сільського господарства показав їх майже 30-разове збільшення; ціни на цемент зросли також у 30 разів.

Перелічені докази інфляційного злету говорять, по-перше, про колосальну недооцінку основних фондів сільського господарства до “справедливої”, тобто відновлювальної вартості у цінах звітного періоду, по-друге, про багаторазове заниження дефлятора при розрахунку індексу фізичного обсягу основних засобів аграрної галузі.

Стан обліку фондової наявності в усій економіці, і зокрема в агросфері, вимагає переоцінки основних фондів. Це складна і дорога статистична робота, але без неї вади статистичної інформації про обсяги, структуру і рух основного капіталу ускладнюватимуть вжиття правильних заходів державної регуляторної політики. Наприклад, безумовно занижена вартість основних фондів сільського господарства в поточних цінах дає перекручене уявлення про високу норму нагромадження в галузі (рентабельність до фондів), що може призвести до помилок в інвестиційній політиці.

⁶ Див.: Довкілля України : стат. зб. — К. : Держстат України, 2011. — С. 58.

⁷ Див.: Річний звіт Держагропрому УРСР за 1990 рік. — С. 18, 45.

⁸ Див.: Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами у 2010 р. : стат. бюлетень. — К. : Держстат України, 2011. — С. 6, 8.

У 2010 р. Держкомстат України вперше здійснив облік кількості та цін товарів і послуг виробничого призначення, які придбаваються сільським господарством⁹. Якщо це статистичне спостереження стане регулярним і буде дещо розширене (будівельні матеріали і послуги, племінна худоба), то з'явиться можливість реалізувати спрощений варіант переоцінки основних фондів сільського господарства у поточних цінах. Авторську спробу такої переоцінки відображають дані таблиці 7.

Таблиця 7

Виробничі фонди сільського господарства України

Показник	1990 р.	2010 р.	2010 р. у % до 1990 р.
Оборотні фонди*			
У поточних цінах (млрд. крб./грн.).....	22,2	110,7	498,6
У порівнянних цінах 1990 р. (млрд. крб.).....	22,2	13,8	62,2
Індекс фізичного обсягу (%).....	100,0	62,2	х
Індекс цін (дефлятор) (%).....	100,0	801,6	х
Основні фонди			
У поточних цінах (млрд. крб./грн.).....	73,0	1126,4	1543,0
У порівнянних цінах 1990 г. (млрд. крб.).....	73,0	44,3	60,7
Індекс фізичного обсягу (%).....	100,0	60,7	х
Індекс цін (дефлятор) (%).....	100,0	2542,0	х
Основні та оборотні виробничі фонди			
У поточних цінах (млрд. крб./грн.).....	95,2	1237,1	1299,5
У порівнянних цінах 1990 г. (млрд. крб.).....	95,2	58,1	61,0
Індекс фізичного обсягу (%).....	100,0	61,0	х
Індекс цін (дефлятор) (%).....	100,0	2130,3	х

* Наведено у товарно-матеріальних цінностях за даними статистики національних рахунків.

До речових активів аграрного виробництва також належать оборотні активи у запасах товарно-матеріальних цінностей. Нині відповідна інформація публікується тільки по сектору сільськогосподарських підприємств, але оскільки середньорічна наявність оборотних матеріальних фондів сільського господарства є кількісно близькою до показника проміжного споживання в галузі, то цією близькістю можна скористатися для оцінки речових оборотних фондів (див. табл. 7).

Реальна динаміка оборотних і основних засобів сільського господарства за аналізоване 20-річчя практично збігається: фізичний обсяг і тих, і інших скоротився на 38–39%, що зберегло їх структуру (на одиницю вартості оборотних засобів припадало понад 3 одиниці вартості основних засобів як на початку, так і наприкінці розглядуваного періоду). Але цінова (інфляційна) динаміка цих двох видів аграрного ресурсного потенціалу була різною. Так, в оборотних матеріальних засобах сільського господарства переважають позиції аграрного походження (відгодувальні контингенти, корми, посівний і посадковий матеріал), в основних засобах – продукція промисловості та будівництва. Внаслідок окресленого цінового диспаритету ціни на оборотні фонди зросли у 8 разів, на основні – у 25. Результат такої відмінності – різке зниження питомої ваги оборотних фондів у загальному складі виробничих фондів.

Підсумки розрахунку забезпеченості сільського господарства України виробничими фондами дозволяють зробити такі висновки.

1. Фізичний обсяг виробничих фондів галузі в 1990–2010 рр. скоротився на 39%, а виробленої сільськогосподарської продукції – на 31%, що забезпечило зрос-

⁹ Див.: там же.

тання фондів на 13%. Таке підвищення ефективності можна пояснити закономірностями деградаційної тенденції деінтенсифікації, коли зменшення погектарних вкладень збільшує фондівдачу, але знижує продуктивність землі.

2. Інфляційний ціновий диспаритет, який забезпечує вищі темпи зростання цін на продукцію індустріальних галузей порівняно з цінами аграрної продукції, призводить до зменшення частки аграрних виробничих фондів у загальному фондів довому багатстві національної економіки, а у фондів довому потенціалі самої аграрної галузі — до зменшення питомої ваги оборотних засобів.

Методично найбільш складна і спірна частина розрахунків національного багатства — оцінка людського потенціалу в грошових одиницях. Перші варіанти вирішення цього завдання мають давню історію і відносяться до праць В. Петті. Батько-засновник статистичної науки вніс у теорію питання декілька положень неминущої методологічної цінності¹⁰:

— грошова оцінка людського капіталу здійснюється методом капіталізації, тобто підсумовуванням річних ефектів за певну кількість років;

— предмет капіталізації (підсумовування) — економічний ефект, а не відтворювальні затрати на його досягнення. “Кожний з 3 млн. працівників коштує 138 фунтів стерлінгів, а це становить сім річних доходів”, — писав В. Петті;

— строк капіталізації (кількість років, за яку підсумовуються річні ефекти) є різним для оцінки природного капіталу, з одного боку, і оцінки капіталу живої та уречевленої праці — з другого. На думку В. Петті, строк капіталізації живої та втіленої праці у 2,5 рази менший за аналогічний показник при капіталізації сільськогосподарських земель.

За його розрахунками, у тодішній Англії людський капітал становив 51% усього національного багатства, сільськогосподарські землі — 18%, на решту матеріальних і природних цінностей припадав 31%. Згодом статистична наука багаторазово зверталася до проблем кількісного виміру національного багатства, розробивши, зокрема, численні методи оцінки людського капіталу. Три принципових методологічних підходи розрізняють дані оцінки.

I. Грошову оцінку одиниці живої праці можна визначити розмірами матеріальних затрат, необхідних для її заміни. Наприклад, якщо в будь-якому випадку додаткові затрати в 1000 грн. здатні підвищити продуктивність праці робітника на 1%, то 100 тис. грн. дозволять вивільнити одного з двох робітників, оскільки у того, хто залишиться, продуктивність праці зросте удвічі.

Замінні оцінки живої праці були реальними показниками вітчизняної статистики. До 1994 р. ефективність запровадження нової техніки на промислових підприємствах України визначалася показником умовно-вивільнених працівників. У 1990 р. затрати з вивільнення 1 працівника в промисловості становили 20,6 тис. крб.¹¹ Ця величина була на 20% меншою від вартості робочого місця і в 6,2 рази більшою за річну вартість робочої сили. Іншими словами, річна сума заробітної плати була у 8 разів меншою за капітальну оцінку вартості робочого місця і у 6 разів — за її капітальну заміну оцінку. Дані цифри є напрочуд близькими до розрахунків В. Петті.

¹⁰ Див.: *Петті В.* Экономические и статистические работы. — М. : Соцэкгиз, 1940. — С. 80–82.

¹¹ Див.: Народне господарство Української РСР у 1990 році : стат. зб. — К. : Техніка, 1991. — С. 259.

Таблиця 8 містить порівняльну інформацію про динаміку замінних оцінок робочої сили та інших показників ефективності промислового виробництва України в останнє 20-річчя радянського періоду.

Таблиця 8

Показники ефективності промислового виробництва в Україні *

(% до 1970 р.)

Показник	1980 р.	1990 р.
Обсяги промислового виробництва.....	172,0	237,4
Продуктивність праці.....	145,0	200,1
Вартість робочого місця **	188,6	331,2
Вартість робочої сили ***	136,2	213,6
Затрати на нову техніку для вивільнення 1 працівника.....	158,1	221,5

* Народне господарство Української РСР у 1990 році. – С. 259.

** Вартість основних і матеріальних оборотних фондів у розрахунку на 1 працівника.

*** Середньомісячна зарплата 1 працівника.

За безумовно високих темпів розвитку в аналізований період сформувались і деякі негативні тенденції, які з часом ускладнили становлення трансформаційної економіки.

1. Темпи зростання продуктивності й оплати праці були приблизно однако-вими, що не дозволяло зростаючій продуктивності праці стати фактором економії витрат виробництва.

2. Темпи зростання фондоозброєності праці набагато випереджали темпи зростання її продуктивності, що означало падіння фондівіддачі.

3. Вартість робочого місця зростала швидше за вартість робочої сили, що говорило про зниження частки людського капіталу в сукупному ресурсному потенціалі, а це, у свою чергу, свідчило про посилення екстенсивного фактора розвитку.

4. Вартість робочої сили і затрати на нову техніку для вивільнення працівників збільшувалися приблизно рівними темпами, що доводило відсутність прискорення (прориву) в ході технічного прогресу для того періоду.

Оскільки сучасна вітчизняна статистика припинила обчислення фондових затрат, здатних вивільнити 1 працівника, є сенс скористатися минулими оцінками й екстраполювати їх на звітний період. У 1990 р. фондоозброєність сільсько-господарського працівника становила 70,4% від відповідного показника в промисловості, що дозволяє вважати замінну оцінку аграрного працівника того часу рівною 14,5 тис. крб. (20,6 x 0,704). Для того щоб перерахувати цю замінну оцінку в ціни звітного періоду (2010 р.), можна скористатися наведеним вище (див. табл. 7) дефлятором виробничих фондів сільського господарства, який свідчить про зростання цін на фондові ресурси у 21,3 раза. Це робить замінну оцінку базисного періоду (1990 р.) у цінах звітного періоду (2010 р.) рівною 309 тис. грн. (14,5 x 21,3) на 1 працівника. При 4,5 млн. зайнятих у виробництві сільсько-господарської продукції цей варіант оцінки дає загальну цифру аграрного людського капіталу в 1390 млрд. грн.

II. Другим методичним прийомом оцінки людського капіталу є капіталізація доходів працівника. В. Петті розраховував людську частину національного багатства, визнаючи оцінку 1 працівника такою, яка дорівнює його 7 річним доходам. Можна припустити, що для дисконтування він використовував тодішній рівень середньої норми прибутку – 14–15%.

Спробуємо скористатися методикою В. Петті для оцінки людського капіталу сільського господарства України в базисному (1990 р.) і звітному (2010 р.) періодах. У 1990 р. оплата праці аграрного працівника становила 2,8 тис. крб. на рік, а нормативний середній прибуток був на рівні 12%, що дає шукану оцінку — 23,3 тис. крб.

Визначення відповідної оцінки у звітному періоді ускладнене двома обставинами. Перша — дуже високий інфляційний темп зростання оплати праці. У 2000—2010 рр. зарплата найманого сільськогосподарського працівника збільшилася в 13 разів, тобто річний темп зростання сягав майже 30%, що робить будь-яку оцінку скороминушою. Друга — відсутність нормативного рівня показника середньої норми прибутку, що створює невизначеність у виборі строку капіталізації річних ефектів. Згідно із статистичною інформацією за 2010 р., річний фонд заробітної плати 1 сільськогосподарського працівника становив 17,6 тис. грн., а норма прибутку (до виробничих фондів) у сільському господарстві — 11,25%¹², що дає капіталізовану оцінку 1 аграрного працівника на рівні 156 тис. грн., а всього аграрного людського капіталу — 702 млрд. грн.

У даному випадку оцінка людського капіталу за методикою В. Петті (річний дохід, дисконтований за рівнем середньої норми прибутку) вийшла набагато меншою від розрахованої вище заміної оцінки, що відображає цінові тенденції аналізованого періоду. У роки незалежності ціни на речові ресурси агросфери зростали значно швидше, ніж ціни живої праці, що позначилося на співвідношеннях складових аграрного ресурсного потенціалу.

III. Широку відомість дістала оцінка Світовим банком національного багатства різних країн, основною методичною новизною якої є визнання однакового строку капіталізації (25 років, або 4% дисконтної ставки) для всіх складових національного багатства¹³.

При оцінці природних ресурсів предметом капіталізації слугує відновлювальна вартість їх запасів з урахуванням виснаження, при оцінці відтворюваного капіталу — річний розмір інвестицій, при оцінці людського капіталу — річні споживчі витрати.

У такому методичному прийомі арифметична зручність єдиної дисконтної ставки, на наш погляд, не виправдовує відхід від класичних теорій, які пояснюють закони ціноутворення на ринках матеріальних, природних і трудових ресурсів. Немає підстав визнавати спростованими і відкинутими положення класичної політичної економії, згідно з якими:

а) дисконтна ставка при капіталізації сільськогосподарських угідь визначається реальними співвідношеннями цін на ринках оренди і продажу землі;

б) оцінка відтворюваного капіталу не потребує дисконтного розрахунку: речові блага мають реальну ринкову ціну, яку повинен відображати бухгалтерський облік шляхом поточних і періодичних переоцінок балансових позицій;

в) надмірно тривалий строк капіталізації доходів або споживчих витрат при оцінках людського капіталу (25 років або довічний дисконт) призводить до завищення оцінки цієї частини національного багатства, у результаті чого вона набуває дуже великої питомої ваги в загальному підсумку, багаторазово перевершую-

¹² Див.: Статистичний щорічник України за 2010 рік. — К.: Держстат України, 2011. — С. 62, 67, 390.

¹³ Див.: *Валентей С., Нестеров Л.* Человеческий потенциал: новые измерители и новые ориентиры // Вопросы экономики. — 1999. — № 2. — С. 95.

чи частку нагромаджених матеріальних цінностей¹⁴. З гуманістичних позицій можна говорити про безцінність людського життя, але економічні реалії вимагають взяття до уваги таких міркувань:

- ринок праці формує рівноважні (як правило, невисокі) ціни на робочу силу;
- значний рівень безробіття навіть у багатих країнах – свідчення перевищення пропозиції над попитом по багатьох сегментах ринку праці;
- упевнена хода науково-технічного прогресу при зміні поколінь – доказ відтворюваності всього людського капіталу, його неунікальності;
- при порівнянні України з розвинутими країнами різниця в показниках продуктивності праці та цін на робочу силу є більш значною, ніж цінові відмінності на ринках засобів виробництва. Наприклад, у 2010 р. погодинна оплата праці українського сільськогосподарського працівника становила всього 1,5 дол., при цьому 80% техніки, яку купують сільськогосподарські підприємства, були імпортного походження, тобто придбавалися за цінами, не нижчими від світових.

Важливо також узяти до уваги великі розміри нагромадженої уречевленої праці. У 2010 р. доходи населення України становили 1,1 трлн. грн., а балансова вартість основних фондів – 6,6 трлн. грн., або 6 річних доходів. При дооцінці основних фондів до їх істинної, відновлювальної вартості ця цифра значно збільшується, тому оцінки сукупного капіталу в частинах живої та уречевленої праці не повинні істотно різнитися, це однопорядкові величини.

Методичну єдність оцінок людського капіталу і створених ним матеріальних ресурсів забезпечує наведена вище схема визначення заміної оцінки одиниці людського капіталу, що, на нашу думку, дозволяє віддати їй перевагу при виборі варіантів кількісного виміру національного багатства.

Таким чином, у нашому аналізі зайнята в сільськогосподарському виробництві частина національного багатства в поточних цінах 2010 р. дістає таку оцінку: сільськогосподарські угіддя – 279 млрд. грн., основні та оборотні виробничі фонди – 1237 млрд. грн., людський капітал – 1390 млрд. грн., усе аграрне національне багатство – майже 3 трлн. грн. Щоб зрозуміти значення цієї цифри, насамперед розглянемо її динамічні зміни (табл. 9).

Таблиця 9

Аграрне національне багатство України *

Показник	1990 р.		2010 р.		2010 р. у % до 1990 р.
	оцінка	структура оцінки (%)	оцінка	структура оцінки (%)	
В оцінках базисного (1990 р.) періоду (млрд. крб.)					
Сільськогосподарські угіддя.....	70,4	25,4	63,2	33,5	89,8
Виробничі фонди.....	95,2	34,3	58,1	31,3	61,0
Людський капітал.....	111,7	40,3	65,3	35,2	58,5
Усі ресурси.....	277,3	100,0	186,6	100,0	67,3
В оцінках звітнього (2010 р.) періоду (млрд. грн.)					
Сільськогосподарські угіддя.....	310,5	6,6	279,0	9,6	89,8
Виробничі фонди.....	2028,0	43,0	1237,1	42,6	61,0
Людський капітал.....	2376,1	50,4	1390,0	47,8	58,5
Усі ресурси.....	4714,6	100,0	2906,1	100,0	61,9

* Розрахунки автора.

У 1990 р. в Україні сільськогосподарські угіддя займали площу в 42 млн. га, з яких для виробництва сільськогосподарської продукції використовувалися

¹⁴ Див.: Бобух І.М. Зазнач. праця. – С. 250.

41,4 млн. га. У 2010 р. площа угідь, які юридично вважалися сільськогосподарськими, дорівнювала 41,6 млн. га, але в аграрному виробництві безпосередньо були задіяні 37,2 млн. га. Таким чином, площа продуктивних земель скоротилася на 10%, виробничі фонди галузі зменшилися на 39%, а кількість зайнятих у ній – на 41,5%. Загальне скорочення розмірів аграрного національного багатства за аналізований період у цінах базисного періоду становило майже 33%, у цінах звітного – 38%. Така відмінність викликана згаданим вище різноприскореним рухом аграрних і промислових цін.

Втрата значної частини аграрного ресурсного потенціалу не була причиною, а навпаки, стала наслідком скорочення виробництва в агропродовольчому комплексі. Майже 20-процентне зниження за розглядуваний період душевого продовольчого споживання в поєднанні з 12-процентним зменшенням чисельності населення країни призвело до майже 30-процентного скорочення обсягів внутрішнього продовольчого ринку і такого самого зменшення розмірів вироблюваної сільськогосподарської продукції.

Аналіз сучасних тенденцій у формуванні аграрного національного багатства дозволяє здійснити довгостроковий прогноз ресурсної забезпеченості агросфери. Очевидно, що розміри використовуваних земель істотно не змінюватимуться, і цей фактор сільськогосподарського виробництва можна вважати стабільним. Кількість зайнятих у сільському господарстві працівників скорочуватиметься. Багаторазовий розрив у продуктивності аграрної праці між нашою країною та економічними лідерами дає підстави вважати, що усунення технологічного відставання забезпечить високі темпи зростання, і насамперед – ефективності живої праці.

Уречевлена праця (виробничі фонди) – фактор передбачуваного зростання аграрного ресурсного потенціалу. Трансформаційна криза першого десятиріччя української державності призвела до майже повного припинення інвестування в сільське господарство (скорочення більш як у 23 рази). На початку 2000-х років темпи зростання обсягів аграрних інвестицій були значними (крім кризового провалу у 2009 р.), збільшившись до 2011 р. в 5,7 раза, але поки що вони є в 4 рази меншими від рівня 1990 р., а тому відновлювальна тенденція триватиме.

Вартісна оцінка аграрного національного багатства відкриває можливості для розробки інтегрального показника ефективності сільськогосподарського виробництва шляхом співвіднесення динамічних індексів обсягів виробництва і ресурсної наявності. Зокрема, дані таблиці 10 змушують говорити про аналізоване 20-річчя як про деградаційний період. Навіть після певних успіхів відновлювального періоду виробництво сільськогосподарської продукції у другому п'ятиріччі поточного століття було на третину меншим, ніж в останні 5 років радянського періоду; на 38% скоротилися й ресурсні можливості галузі.

Таблиця 10

Динаміка ефективності сільськогосподарського виробництва України *

(% до 1990 р.)

Показник	2000 р.	2010 р.
Аграрне національне багатство		
Сільськогосподарські угіддя.....	92,9	89,8
Виробничі фонди.....	81,1	61,0
Людський капітал.....	85,7	58,5
Усі ресурси.....	84,3	61,9

Закінчення таблиці 10

Валова продукція сільського господарства в порівнянних цінах		
Усього.....	53,4	68,9
У розрахунку на:		
сільськогосподарські угіддя.....	57,5	76,7
виробничі фонди.....	65,8	113,0
людський капітал.....	62,8	117,8
усі ресурси.....	63,3	111,4

* Розрахунки автора.

Водночас розглядуваний період має явну “точку перегину”, коли рецесивну тенденцію змінила стадія відновлення. Якщо остання декада ХХ ст. характеризувалася скороченням абсолютних розмірів сільськогосподарського виробництва і відносних показників ресурсовіддачі, то поточне сторіччя відзначається як зростанням обсягів аграрного виробництва, так і підвищенням ефективності використання виробничих ресурсів. Привертає до себе увагу висока ефективність живої та уречевленої праці в агросфері. Хоча зниження ресурсозабезпеченості не дозволяє говорити про підвищення технологічного рівня аграрного виробництва у досліджуваний період, можна стверджувати, що набутий досвід ринкових відносин забезпечує дедалі більш економне витрачання виробничих ресурсів.

Стаття надійшла до редакції 31 липня 2012 р.